

Historische Kring IJsselstein 5 (dec. 1977)

<https://hdl.handle.net/1874/10043>

UITGAVE STICHTING HISTORISCHE KRING IJSSELSTEIN

BESTUUR:

Voorzitter: L. Murk, IJsselstraat 24

Secretaris: W.J.A. van Wijk, Kloosterstraat 11

Penningmeester: G.C.A. Pompe-Scholman, Kronenburgplantsoen 22

Bank: AMRO-bank IJsselstein, rek.nr. 218400217, gironr. bank 2900

REDACTIE-ADRES:

F.A.G.T. Mesman-Reijntjes, Paulus Potterlaan 23, tel. 1872

Donateurs ontvangen het tijdschrift gratis (3 of 4 nummers per jaar) en worden op de hoogte gehouden van alle activiteiten.

Nieuwe donateurs kunnen zich opgeven bij het bovengenoemde secretariaat (tel. 03408-3941).

Voor donateurs, wonende in IJsselstein, bedraagt de contributie minimaal f 12,50.

Donateurs, wonende buiten IJsselstein, wordt verzocht f 5,— extra over te maken i.v.m. de verzendkosten van het tijdschrift.

Inhoud.

Het uurwerk in de stadhuistoren	
<i>door L. Murk</i>	pag. 2
Reglement van orde anno 1917	pag. 3
IJsselstein 1840-1860	
<i>door Désirée Paridaens</i>	pag. 4
De pomp op de Plaats	
<i>door Hennie Beenen</i>	pag. 12
Iets over monumenten	
<i>door H. Jonkers</i>	pag. 14
Honderd jaar IJsselsteinse scholen	
<i>door L.J. Goedemondt</i>	pag. 16
De kerk van Eiteren gelocaliseerd	
<i>door R.J. Ooyevaar</i>	pag. 20
Overzicht belangrijke data 1977	pag. 23

Het uurwerk in de stadhuistoren

door L. Murk

Tijdens het restaureren van het stadhuis is ook het uurwerk in de toren onder handen genomen, zodat de IJsselsteiners weer „bij de tijd” zijn.

Het is een 17de-eeuws uurwerk met een zogenaamde spillegang. We mogen wel aannemen, dat het van vóór 1671 dateert. In dat jaar werd nl. de ankergang uitgevonden, die sindsdien vrijwel steeds werd toegepast.

Het uurwerk, dat op de zolder onder de toren staat, bestaat uit een frame, opgebouwd uit metalen platen en geheel met spieën vastgezet. Hierin bevinden zich achter elkaar het gaande werk, het kleine slagwerk en het grote slagwerk.

Alle tandwielen ervan zijn met de hand gesmeed, de wijzerplaten zijn van roodkoper, met de hand uitgewalst en in een houten lijst gemonteerd.

De wijzers en de cijfers zijn verguld met dubbeldik 18-karaats bladgoud (ter dikte van 0,05 mm).

Tussen de cijfers zijn lelies als half-uur-tekens aangebracht.

Het uurwerk is uitgevoerd met één wijzer, die de functie heeft van kleine wijzer, d.w.z. dat de wijzer in één uur van bv. een naar twee gaat. Aan de stand van de wijzer tussen 2 cijfers in kan men globaal de kwartieren en halve uren aflezen. En dat vond men vroeger voldoende!

Vermeld dient te worden, dat het oude uurwerk werd gerestaureerd door de firma J.M. Edelhorst te Zoeterwoude, welk bedrijf sinds 1912 gespecialiseerd is in het onderhoud van toren-uurwerken en klokken.

REGLEMENT VAN ORDE

voor het

Personeel der Firma Gebroeders van Rooyen te IJsselstein.

Werktijden.

Vanaf 1 Mei 1917 zijn de werktijden geregeld als volgt: 6 uur—8 uur, 8½ uur—12 uur, 1 uur—6 uur, des Zaterdags eindigen 1 uur.

Vijf minuten voor den aanvang der werkzaamheden fluit de stoomfluit der fabriek ten teeken, dat de werklieden zich naar hun werk moeten begeven. Zoodra ten tweeden male is gefloten, moeten de werklieden aan hun werkbank of machine aanwezig zijn, gekleed om het werk aan te vangen.

Voor het niet op tijd aanwezig zijn gelden de volgende boeten:

De werkmán, die bij het gaan der 2e fluit niet aan zijn bank of machine aanwezig is, 5 cent; 5 minuten te laat komen 10 cent boete en ½ uur verzuim; 1 schaft verzuim, zonder wettige redenen, 25 cent boete en verzuim; 1 dag verzuim, zonder wettige redenen, 1.— boete en verzuim, terwijl wij het recht voorbehouden deze boete te verhoogen en 1 dag onvrijwillig verzuim te geven. Deze dag onvrijwillig verzuim zal gegeven worden des Vrijdags.

Bij het eindigen der werkzaamheden is het verboden zich gereed te maken tot vertrek vóór het gaan der stoomfluit.

De R.-K. Zondagen en 2e Paaschdag, Hemelvaartsdag, 2e Pinksterdag, 2e Kerstdag en Nieuwjaarsdag worden aan alle werklieden uitbetaald naar verhouding van het daggeld hetwelk zij verdienen.

De uitbetaling van het loon geschiedt des Zaterdags 1 uur 5 minuten.

Handhaving der orde.

Het is in de fabriek of op de terreinen ten strengste verboden: te zingen, schreeuwen, praten enz., waardoor de algemeene rust en orde verstoord kan worden. Op deze overtreding staat een boete van minstens 25 cent.

Voor het vloeken of spreken van Godslasterlijke en onzedelijke taal zal een hooge boete geheven worden.

Het onnoodig veel gebruik maken van privaten, waterplaatsen en drinkgelegenheden zal ten strengste worden tegengegaan.

Het koffiedrinken of broodeten op de fabriek is ten strengste verboden.

Ook hebben kinderen of andere familieleden van het personeel geen toegang in de fabrieken of op de fabrieksterreinen.

Des Zaterdags moeten voor het eindigen der werkzaamheden de werkplaatsen, fabrieken, machines enz. behoorlijk schoongemaakt worden.

Daartoe eindigen des Zaterdags in het machinaal gedeelte der fabriek de werkzaamheden al naar gelang de chef zal bepalen. Dit hangt natuurlijk geheel af van de grootte der machine, waaraan de werkmán geplaatst is.

In het handwerk mag des Zaterdags hoogstens een half uur voor het eindigen der werkzaamheden met opruimen begonnen worden.

De chefs der afdelingen zijn verplicht ook in de afdelingen, waarover zij niet zijn gesteld, de overtredingen te constateeren en aan den betrokken chef mede te deelen.

Verder wordt het personeel gevraagd mede te werken tot handhaving der algemeene orde, het zorg dragen voor het niet vernielen van werkstukken of alles wat behoort tot de eigendommen der firma Gebr. van Rooyen.

Regeling der werkzaamheden.

De werkzaamheden op de meubelmakerij worden geregeld door den *Chef-Meubelmaker A. Merckx*. De meubelmakers zijn verplicht dezen als hun meerdere te erkennen en zijn orders stipt op te volgen. Hij is echter ook verplicht eventuele klachten der meubelmakers over te brengen en daarvoor behoorlijk rapport uit te brengen.

Gedurende de werkzaamheden mogen de patroons niet worden aangesproken.

Geen meubelmaker mag zich van zijn werkzaamheden verwijderen zonder zijn voorkennis.

De werkzaamheden in de stoelenmakerij worden geregeld door den *Chef-Stoelenmaker E. Ubels*.

Voor deze afdeeling gelden verder dezelfde bepalingen als voor de Meubelmakerij.

De werkzaamheden voor de polltoeders worden geregeld door *C. Voorendt*, en is ledere polltoeder of stoelenbeitsers verplicht naar zijn bevelen te handelen. Verder gelden ook voor deze afdeeling de bepalingen, genoemd onder Meubelmakerij.

De werkzaamheden voor de beitsers der Meubelmakerij worden voorloopig geregeld door *G. van Schaik*.

De stoffeerderij staat onder leiding van den *Chef-Stoffeerder A. Douwerse*, en gelden voor deze afdeeling ook dezelfde bepalingen.

De werklieden, die niet vallen onder bovengenoemde afdelingen, dus werkzaamheden verrichten in het machinale bedrijf of als sjouwer, smid enz. dienst doen, staan allen onder den *Chef van het machinaal bedrijf M. Peek*.

Zoodra ons klachten ter oore komen, dat aan zijn bevelen niet stipt gehoor wordt gegeven, zal zware boete of ontslag volgen.

Alle avondwerk is vanaf 1 Mei ten strengste verboden, tenzij een bijzondere vergunning daartoe wordt verleend.

Geen werkstukken of materiaal van welken aard ook, mogen door de werklieden medegenomen worden, tenzij zij in het bezit zijn van een volgbriefje, uitsluitend af te geven door de chefs der afdelingen.

Als leerlinge van een eindexamenklas heeft Désirée Paridaens (17 jaar) een werkstuk gemaakt voor het vak geschiedenis. Zij koos daarvoor het bovengenoemde onderwerp. Niet alleen haar lerares was enthousiast over de wijze, waarop zij de stof had behandeld; ook de redactie van dit tijdschrift vond èn het onderwerp èn de uitwerking zo interessant, dat zij de lezers graag wil laten kennismaken met enkele fragmenten uit die scriptie.

De taken der Gemeente IJsselstein

De gemeente IJsselstein had, zoals iedere andere gemeente in Nederland, haar taken. Om een goed beeld van die taken te krijgen, kunnen we misschien het beste een gemeenterekening uit die tijd bekijken. Als voorbeeld volgt hiernaast een gemeenterekening uit het jaar 1860.

De bedragen, die vermeld staan, zijn bedragen van het werkelijk uitgegevene, of ontvangene. In de originele gemeenterekening staan er n.l. drie kolommen naast elkaar:

- a. Bedrag der ontvangsten/uitgaven geraamd bij de begroting.
- b. Bedrag van hetgeen moest ontvangen/uitgegeven worden.
- c. Bedrag van de werkelijke ontvangst/uitgave.

De gemeenterekeningen waren alle ingedeeld in hoofdstukken, zie hiernaast met hoofdletters, en deze hoofdstukken waren op hun beurt weer ingedeeld in afdelingen.

Men moet niet denken, dat de gemeenterekening zo eenvoudig is als hij hiernaast afgebeeld staat! Ik heb namelijk vele kleine onderdelen onder één noemer gebracht, om het geheel wat overzichtelijker te maken. Sommige hoofdstukken waren namelijk tot in de kleinste details uitgewerkt, en er waren bepaalde woorden onleesbaar.

Deze rekeningen werden, evenals alle notulen uit die tijd, nog met de pen geschreven.

Ontvangsten: Men ziet dat de verschillende tolln nog aardig wat geld in de gemeentekas brachten. Opgeteld een som van *f* 1243,—, wat neerkomt op 8,32% van de totale ontvangsten.

Maar de overige belastingen en heffingen leverden een som van *f* 11459,78 op, wat neerkomt op 76,69% van de totale opbrengst.

Uitgaven: Hieruit kan men de taken der gemeente opmaken.

Allereerst zien we de post: Politie. De *f* 25,— achter medische politie werden uitgegeven voor inentingn.

Maten en Gewigten

Met de dagelijkse handel had het stadsbestuur bemoeienis o.a. in de vorm van toezicht op de maten en gewigten. Voordat men tot het verhandelen van goederen mocht overgaan, moest men deze goederen eerst laten wegen in de Waag van IJsselstein.

Hiervoor diende betaald te worden (alleen water en lucht waren niet belast). De waagmeester moest een pachtsom betalen en deze kwam ten goede aan de schutterij. In 1779 werd de oude waag, die in 1599 gebouwd was, vernieuwd en op deze plaats heeft men nog

tot ver in de twintigste eeuw gewogen.

De *f* 4,— zullen waarschijnlijk voor het ijken betaald zijn.

In het verslag van Gedeputeerde Staten over het jaar 1835 (blz. 32) staat het volgende vermeld:

„Ijkers werden aangesteld in plaatsen, waar aanmerkelijke hoeveelheden vaatwerk voorhanden waren, als te Utrecht, Amersfoort, IJsselstein, Amerongen en Breukelen.”

Gemeenterekening van 1860

Ontvangsten

ONTVANGSTEN WEGENS VROEGERE DIENSTEN	<i>f</i>	39,27
OPBRENGST VAN BELASTINGEN EN HEFFINGEN		—,—
a. belastingen op voorwerpen van verbruik		—,—
b. opbrengst van verpachte tollén		
1. Tol op den weg naar 't Gein	<i>f</i>	673,—
2. Tol van 't Gein naar den Doorslag	<i>f</i>	530,—
3. Tol langs den krommen IJssel	<i>f</i>	40,—
c. overige belastingen en heffingen, niet onder de vorige afdeeling vermeld.	<i>f</i>	11459,78
BATEN EN OPKOMSTEN, SPRUITEND UIT VOORWERPEN, IN EIGENDOM AAN DE GEMEENTE BEHOORENDE OF DIE DOOR HAAR WORDEN BEHEERD	<i>f</i>	539,82
BUITENGEWONE ONTVANGSTEN		geen
ONTVANGSTEN VAN VERSCHILLENDE AARD, EN TOEVALLIGE BATEN (enkele restituties en bijdragen)	<i>f</i>	1661,81
	Totaal	<u><u><i>f</i> 14943,68</u></u>

Uitgaven

KOSTEN VAN HET BESTUUR DER GEMEENTE	<i>f</i>	2722,30
* POLITIE		
a. Medische politie	<i>f</i>	25,—
b. Plaatselijke politie	<i>f</i>	2854,67
c. Maten en Gewigten	<i>f</i>	4,—
KOSTEN VAN OPENBARE WEGEN, WERKINGEN EN INRICHTINGEN		2251,67
KOSTEN VOOR GEMEENTE-EIGENDOMMEN EN WEGENS DIE EIGENDOMMEN VERSCHULDIGDE LASTEN	<i>f</i>	971,63
Nijverheid (toelage voor het houden van markten)	<i>f</i>	32,12
ONDERWIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN		
a. openbaar onderwijs	<i>f</i>	1975,16
b. overige uitgaven		—,—
ARMWEZEN	<i>f</i>	2199,89
FINANTIEN		
a. renten en aflossingen van aangegane geldleeningen	<i>f</i>	1700,93
b. pensioenen, lijfrenten en tontines	<i>f</i>	32,—
ANDERE UITGAVEN NIET ONDER DE VORIGE HOOFDSTUKKEN BEHOORENDE	<i>f</i>	13,—
ONVOORZIENE UITGAVEN	<i>f</i>	104,11
	Totaal	<u><u><i>f</i> 14886,48</u></u>

* Politie heeft hier nog de betekenis van bestuur(smaatregelen) (Red.)

Onderwijs

Rond 1830 was de situatie zo, dat van elke honderd lagere scholen er stellig tachtig in particuliere handen van de onderwijzers waren. In de regel kreeg men hier klassikaal onderwijs. Maar in een uitgegroeide school zaten negen afdelingen onder één dak, die ieder apart onderwijs genoten. Deze afdelingen behoorden tot drie leergangen, die ten nauwste samenhangen met de opbouw van de toen nog zo sterk statische maatschappij. Men wilde n.l. de kinderen alleen dat geven, wat voor hun verdere werkkring nodig was.

- I) De eerste leergang was bedoeld als eindonderwijs voor het kind uit de lagere volksklasse. Het leerde in de drie afdelingen ervan lezen, schrijven en hoofdrekenen. Daar de jongens dan een baas zochten en de meisjes een „dienst”, hadden ze aan deze vakken genoeg. Zij verlieten daarna, op acht- of negenjarige leeftijd de school. Het schoolgeld was hier heel laag, soms een dubbeltje per week.
- II) Na de eerste leergang volgde op menige school de uittocht der schamelen. Iets beter gesitueerde ouders lieten hun kinderen de tweede leergang volgen. Die leerlingen kregen als nieuwe vakken o.a. Nederlandse taal, aardrijkskunde en natuurlijke historie. Het kind was na het verwerken van de leerstof in de tweede leergang zo ongeveer elf jaar.
- III) Wie nu nog naar de derde leergang ging, kwam wel uit een financieel zeer bevoorrecht gezin. Hier kwamen algemene en vaderlandse geschiedenis, algebra, meet- en zeevaartkunde (met name havenplaatsen) en moderne talen het lesrooster aanvullen.

Rond 1859 was de toestand in het onderwijs gunstig. Het lezen was verbeterd, de onderwijzers trachtten meer en meer het gelezene te doen begrijpen. Ook het schrijven ging goed, ofschoon er op sommige scholen in de Provincie Utrecht nog niet genoeg werk van werd gemaakt.

Op sommige scholen werden de kinderen in het rekenen-uit-het-hoofd geoefend, maar over het algemeen liet het rekenen nog wel wat te wensen over, vooral op de meisjes-scholen.

IJsselstein telde in 1860 slechts één lagere school. De leeftijd van toelating was 5 jaar. De hoofdonderwijzer verdiende in een jaar f 750,—, de 1e hulponderwijzer f 400,—, de 2e hulponderwijzer f 300,— en tenslotte een kwekeling f 25,—.

De schoolgelden, die iedere week vooruit betaald dienden te worden, bedroegen:

Dagschool	f 0,125	} per week
2 kinderen	f 0,20	
elk kind meer	f 0,05	

Ongevaccineerde kinderen werden op de school niet toegelaten.

In de eerste helft van de 19e eeuw zijn van regeringswege tal van pogingen gedaan om de openbare school voor alle groepen van de bevolking aannemelijk te maken. Een laatste poging deed men in 1842 door te bepalen, dat bij benoeming van onderwijskrachten gelet moest worden op de godsdienstige gezindheid van de bevolking; dat de geestelijkheid invloed kon uitoefenen op leermiddelen en dat de lokalen dagelijks gedurende een uur open

gesteld konden worden voor godsdienstonderwijs. Deze maatregelen bleken niet voldoende, want meerdere groeperingen bleven bij hun verlangen naar volledige vrijheid van onderwijs. Hieraan werd voldaan in de Grondwet van 1848.

Bij de uitwerking van het betreffende Grondwetsartikel botsten de meningen hevig en het bleek toen een moeilijke zaak om bij de volksvertegenwoordigers een nieuwe onderwijs-wet aanvaard te krijgen.

In 1857 gelukte dit eindelijk. Volgens deze nieuwe wet kon men tot stichting van bijzondere scholen overgaan, maar van subsidie aan dergelijke onderwijsinstellingen wilde de kamer niets weten.

Tot aan de onderwijswet van 1857 was de oprichting van niet- gemeentescholen praktisch onmogelijk.

Armenzorg

In de gemeente IJsselstein bestond geen Burgerlijk Armbestuur, zodat de kosten van armenzorg betrekkelijk niet veel bedroegen. Niemand die wezenlijk behoeftig was, werd door de verschillende instellingen van weldadigheid afgewezen, maar ook ontving niemand méér dan voor zijn onderhoud werkelijk vereist werd.

„Te IJsselstein hebben eenige vrouwen eene vrij aanzienlijke som bijeengebragt uit het provenu (frans: opbrengst) eener verloting van handwerken, door denzelven vervaardigd, welke gebezigd zijn tot de verzorging van kleederstukken aan behoeftigen, door de leden dezer vergadering eigenhandig bewerkt.”

(Verslag Gedeputeerde Staten 1836)

Van de gecombineerde armbesturen bestonden er 3 in de provincie, als: 1 te IJsselstein en 2 te Loosdrecht.

IJsselstein: „Het beheer dezer instelling is opgedragen aan leden van het Hervormd Diakonie-bestuur, onder toezigt van de stedelijke regering.

Dit armbestuur stelt zich ten doel het verleen van onderstand aan zoodanige behoeftigen, die geene belijdenis des geloofs hebben afgelegd en aan hunne kinderen.

De toestand dezer administratie wordt niet als gunstig opgegeven, aangezien eene subsidie uit de stedelijke kas ad f 600,— sinds eenige jaren aan dezelve verstrekt, op lang na niet toereikend is, om in de verpleging van het betrekkelijk groot aantal behoeftigen, hetwelk van 150 tot 200 bedraagt, te kunnen voorzien, waarom, sedert eene reeks van jaren, het tekort op de uitgaven telken jare uit de diakonale kas der Hervormde Gemeente wordt gesuppleerd.”

(Verslag Gedeputeerde Staten 1850)

Vergadering van donderdag den derden December 1800 zes en veertig:

... .Nog deed de Burgemeester mededeeling, dat door het R.C. armbestuur alhier een request was ingediend aan Gedeputeerde Staten, inhoudende kennisgeving, dat hetzelfde zich onlangs had vervoegd aan deze vergadering ter bekoming van eene som van **duizend** gulden, ter voorziening in de dringende behoefte van deszelfs armen, ten einde de bedee-ling te kunnen voortzetten.”

(Notulen Raad, folio 213)

De eerste wettelijke regeling van de armenzorg werd in ons land getroffen bij de armenwet van 1854.

In overeenstemming met de praktijk ging deze wet uit van het beginsel, dat de burgerlijke armenzorg eerst dan zou optreden, als hulp van de zijde der kerkelijke of particuliere armenzorg niet kon worden verkregen.

In ander opzicht sloot de wet van 1854 zich aan bij de praktijk door de gemeenten te voren steeds betracht: onderstand zou alleen worden verstrekt „bij volstrekke onvermijdelijkheid en in niet grootere mate dan noodig was om den arme in leven te houden.”

De burgerlijke armenzorg had niet het karakter van liefdadigheid, niet het karakter van „opheffing van den arme uit den nood; zij strekte slechts om hun niet van honger te doen omkomen, dat hij zich niet zou vergrijpen aan hetgeen hem niet toebehoorde.”

De wet van 1854 kende als zogenaamd domicilie van onderstand de geboorteplaats van de ondersteunde. De gemeente, waar hij was geboren, bleef voortdurend tot bekostiging van de onderstand verplicht.

☆ Dit beginsel van de wet van 1854 leidde tot hoogst ongewenste gevolgen. De gemeente van **inwoning** besliste op aanvragen van onderstand. Misbruiken waren daarvan het gevolg en grote ontevredenheid niet minder.

Hierover verscheen het volgende in het verslag aan Gedeputeerde Staten over het jaar 1860:

„De verplichting tot restitutie drukt vooral zwaar op de kleinere gemeenten, hetwelk voornamelijk wordt toegeschreven aan:

1. De omstandigheid, dat de mingevoede ingezetenen uit de kleinere gemeenten dikwijls reeds op jeugdigen leeftijd, om werk te zoeken, naar grootere plaatsen trekken, terwijl het omgekeerde in den regel geen plaats heeft, en zich steeds onder bepaalde omstandigheden, zoo als bij het aanleggen van spoorwegen of andere groote werken, voordoet.
2. De ligtvaardigheid, waarmede somtijds de besluiten tot verpleging worden genomen, ook wanneer het domicilie van onderstand elders is gevestigd.
3. De wetgeving van sommige kerkelijke armbesturen, om hunne armen te bedeeën, die elders burgerlijk domicilie van onderstand hebben, waardoor de gemeente-kassen met kosten van onderstand worden bezwaard, die bij gereede opvolging der kerkelijke voorschriften door de armbesturen behooren gedragen te worden.”

Vaak kwam het voor dat er een besluit van bedeling uit de hoofdplaats van een naburige provincie ontvangen werd, ten behoeve van iemand, die naderhand bleek niet in behoeftige omstandigheden te verkeren, maar die zich op raad van anderen, bij wijze van bezuinigingsmaatregel, voor bedeling had aangemeld.

Er werd in het verslag dan ook het vermoeden uitgesproken, dat ook dan, wanneer de wet, in navolging van de beide grote afdelingen van de christelijke kerk in ons vaderland, de

☆ *Het beginsel, dat armlastigen moesten worden onderhouden door de plaats, waar zij geboren waren, is al van veel oudere datum. Wilde iemand zich elders vestigen, dan moest hij aan het bestuur van zijn nieuwe woonplaats een verklaring overleggen, dat hij bij onverhoopte armoede ondersteund zou worden door zijn geboorteplaats. Die verklaringen, die „akten van indemniteit” heten, vormen een belangrijke bron van inlichtingen bij stamboom-onderzoek.*

(Red.)

WOONPLAATS binnen de gemeente zou stellen in plaats van die van de GEBOORTE, er tal van bezwaren zouden blijven, maar toch aanzienlijk minder.

„Bij de zeer mobile klasse toch, waartoe vele behoeftigen behoren, zal het dikwijls moeilijk vallen, de plaats van TIJDELIJK VERBLIJF juist te onderscheiden van de WOONPLAATS: en uit deze moeilijkheid van het onderscheid (bij zeer waarschijnlijke weigering van het kerkelijk armbestuur om de zwerver te bedeele) zal strijd over de woonplaats en over de verpligte restitutie van harentwege moeten volgen.”

De Godsdienst in IJsselstein.

In de verslagen van Gedeputeerde Staten aan de Provinciale Staten van Utrecht over de jaren 1852 t/m 1856 en 1859 verschenen staten met betrekking tot de godsdienstige verhoudingen in de provincie Utrecht. De Hervormden, en wel de Nederduitse, waren gemiddeld het sterkst vertegenwoordigd, meteen gevolgd door de Rooms-Katholieken. N.B. in IJsselstein waren de Katholieken in de meerderheid.

Hieronder heb ik 2 statistieken gemaakt:

I. deze statistiek gaat alleen over IJsselstein. Men ziet, dat de verhoudingen vrij constant bleven in de Periode 1852-1859.

II. Hier wordt een vergelijking gemaakt, in procenten, met de provincie Utrecht. Buiten het feit, dat in IJsselstein de Katholieken in de meerderheid zijn, komt het geheel redelijk overeen.

STAAT der bevolking volgens de godsdienstige gezindten

I IJsselstein (in aantallen)	HERVORMDEN											ISRAELITEN			TOTAAL	over het jaar
	nederduitse	fransche of waalsche	engelse of prestryteriaanse	anglicaansche of episcopaaalsche	evangelische luthersche	herstelde luthersche	doopsgezinden	remonstranten	moravische broeders	chr. afgescheidenen	R.K.	oud roomsche of van bisschop. kiere zy	nederduitse	portugeesche		
1308	2	—	1	10	—	1	5	—	—	1711	—	50	—	1	3089	1852
1312	2	—	1	10	—	1	6	—	—	1723	—	45	—	1	3101	1853
1319	3	—	—	10	—	1	6	—	—	1732	—	39	—	—	3110	1854
1303	3	—	—	10	—	1	6	—	—	1709	—	39	—	—	3071	1855
1323	3	—	—	10	—	1	7	—	—	1720	—	40	—	—	3104	1856
1395	5	—	—	10	—	1	7	—	—	1832	—	41	—	—	3291	1859
II in procenten																
IJsselstein	42,41	0,1	—	0,32	—	0,03	0,19	—	—	55,7	—	1,3	—	—		1854
prov. Utrecht	57,—	0,32	0,004	0,01	1,3	0,07	0,2	0,11	0,18	1,03	37,2	0,78	0,98	0,01	0,02	1854

De Cholera

Geregeld werd ons land in de loop van de 19e eeuw geteisterd door de cholera, de „Aziatische braakloop”: tussen 1830 en 1860 had deze ziekte duizenden slachtoffers geëist en dit was waarlijk geen wonder. In vele steden werd grachtwater gedronken, terwijl op diezelfde grachten riolen uitkwamen; dit water werd niet ten onrechte „riolenaftreksel” genoemd. Vele pompen in de steden gaven ondeugdelijk drinkwater, doordat de grond daar in de loop van de eeuwen volkomen vervuild was.

In het verslag van Gedeputeerde Staten over 1849 staat vermeld:
„Nadat in het najaar van 1848 de cholera Asiatica tot dit gewest was doorgedrongen en vele slagtoffers had gemaakt, bleef zij in de eerste maanden van 1849 nog voortduren. Zij verminderde toen, doch brak in den afgelopen zomer met vernieuwde woede uit, en eindigde eerst in het late najaar van 1849.

(IJsselstein wordt hier niet met name genoemd)

Cholera heerscht dáár het meest algemeen en wordt het spoedigst ontwikkeld, waar òf meerdere lijdens in eene kleine ruimte bij één zijn, òf achter een volgend meerdere door een ziekte worden aangetast. Het werd daarom van belang gerekend, deze woningen zoo veel mogelijk te kunnen zuiveren, waartoe het chloor als het beste middel kan worden beschouwd.”

Dit was niet altijd voldoende. Dat bleek wel uit de hervatting en grotere hevigheid van de epidemie in 1849 in vele met zorg berookte en gezuiverde woningen.

Sedert 1848 werd er tot het bijeenbrengen van liefdegaven besloten, ten einde de commissie in staat te stellen de uitdelingen van spijzen zo snel mogelijk te beginnen. Dit had een gunstige werking; door beter voedsel is menigeen voor het krijgen van de ziekte behoed gebleven.

Hier volgt een klein gedeelte uit: de Staat over den loop der Cholera-ziekte in de provincie Utrecht, over een gedeelte van 1848 en gedurende 1849.

— Dag of tijdstip van het ontstaan der cholera:

IJsselstein	1 juli 1849
Benschop	11 dec. 1848
Jutphaas	3 aug. 1849

— aangetasten sedert het ontstaan der ziekte: — Herstelden — Overledenen

IJsselstein	72	IJsselstein	18	IJsselstein	54
Benschop	14	Benschop	4	Benschop	10
Jutphaas	89	Jutphaas	46	Jutphaas	43

In 1854 waren in de gehele provincie geen gevallen van cholera meer bekend, behalve in IJsselstein!

STAAT, aanduidende de voornaamste fabrieken in IJsselstein

het jaar	soort van fabriek	werklieden				werkklonen	
		M	V	Volw.	K	MAX.	MIN.
1850	1 bierbrouwerij . . .	*	*	*	*	*	*
1851	1 touwslagerij . . .	„	„	„	„	„	„
	6 hoepelfabrieken . . .	„	„	„	„	„	„
	1 klompenfabriek . . .	„	„	„	„	„	„
1852	1 bierbrouwerij . . .	„	„	„	„	„	„
	1 touwslagerij . . .	„	„	„	„	„	„
	7 hoepelfabrieken . . .	„	„	„	„	„	„
	2 klompenfabrieken	„	„	„	„	„	„
1853	1 lijnbaan	28	—	22	6	f 6,—	f 1,50
	7 hoepelmakerijen . . .	125	—	96	29	f 6,—	f 1,50
	1 klompenmakerij . . .	6	—	6	—	f 6,—	f 3,50
	1 leerlooierij	3	—	3	—	f 6,—	f 3,50
1854	1 lijnbaan	20	—	20	6	f 6,—	f 1,50
	7 hoepelmakerijen . . .	141	—	107	34	f 6,—	f 1,50
	1 leerlooierij	2	—	2	—	f 6,—	f 1,50
	1 bierbrouwerij	1	—	1	—	f 6,—	f 1,50
1855	1 lijnbaan	20	—	20	4	f 7,50	f 1,90
	1 hoepelfabriek	105	—	105	30	f 7,50	f 1,90
	1 klompenmakerij	5	—	5	2	f 7,50	f 1,90
	1 leerlooierij	2	—	2	—	f 7,50	f 1,90
	1 bierbrouwerij	1	—	1	—	f 7,50	f 1,90
1856	1 lijnbaan	20	—	20	4	f 7,41	f 1,94
	8 hoepelfabrieken	111	—	111	26		
	1 klompenmakerij	7	—	7	—		
	1 leerlooierij	2	—	2	—		
	1 bierbrouwerij	1	—	1	—	f 5,—	
1859	1 lijnbaan	9	—	9	—	Het loon bedraagt	
	9 hoepelfabrieken	104	—	104	24j.	voor mannen	
	1 leerlooierij	2	—	2	—	f 4,80 à f 7,— en	
	1 bierbrouwerij	*	*	*	*	voor jongens	
						f 2,— à f 3,25	
1860	1 lijnbaan	15	—	15	—	Het loon bedraagt	
	7 hoepelfabrieken	90	—	82	8j.	voor mannen	
	1 leerlooierij	3	—	3	—	f 3,60 à f 6,50 en	
	1 bierbrouwerij	*	*	*	*	voor jongens	
	1 vernisstokerij	*	*	*	*	f 1,30	f 2,30

Overgenomen uit de verschillende verslagen van Gedeputeerde Staten aan de Provinciale Staten.

De pomp op de Plaats te IJsselstein.

door Hennie Beenen.

Najaar 1975 is de IJsselsteinse Woningbouwvereniging vanuit de Weidstraat verhuisd naar de Utrechtseweg 39.

Sommigen vonden het wegtrekken uit de binnenstad niet zo'n gelukkige keuze en meenden dat er iets tegenover moest staan. De gedachte is toen geopperd de gemeenschap een bedrag ter beschikking te stellen voor plaatsing van een waterpomp op de Plaats voor het raadhuis.

Naast dit bedrag stelde zij tevens haar know-how voor ontwerp en realisatie ter beschikking.

Ten aanzien van bouw en sloop is er niet zo gek veel bekend. De bouw zal omstreeks de eeuwwisseling plaats gevonden hebben, terwijl verwijdering vrij spoedig na '40-'45 plaats vond.

Oorspronkelijk vervulde deze pomp diverse functies. Naast het oppompen (grondwater) van drinkwater voor de bevolking, alsmede in een drinkbak, welke voorliggend was, voor de veemarkt vormde de pomp met het pleintje een middelpunt van samenkomst, alwaar de stadsomroeper van zijn boodschappen kond deed.

Nadat de meeste inwoners echter op de waterleiding aangesloten waren en ook de veemarkt er niet meer was, is de pomp verwijderd.

Nu staat dan, als completering van de restauratie van het raadhuis en de uitvoering van het luifelplan, herplaatsing voor de deur.

Hoewel menigeen vindt dat de oorspronkelijke pomp geen juweel van schoonheid was, is om historische en voor velen toch ook nog sentimentele redenen gekozen voor uitvoering konform de oorspronkelijke pomp.

Aan de hand van foto's en mede met behulp van adviezen van de welstandskommissie binnenstad is vorm, maat en detaillering thans zodanig op tekening gezet, dat met uitvoering begonnen kan worden.

En dan bezit IJsselstein weer een extra stukje historie.

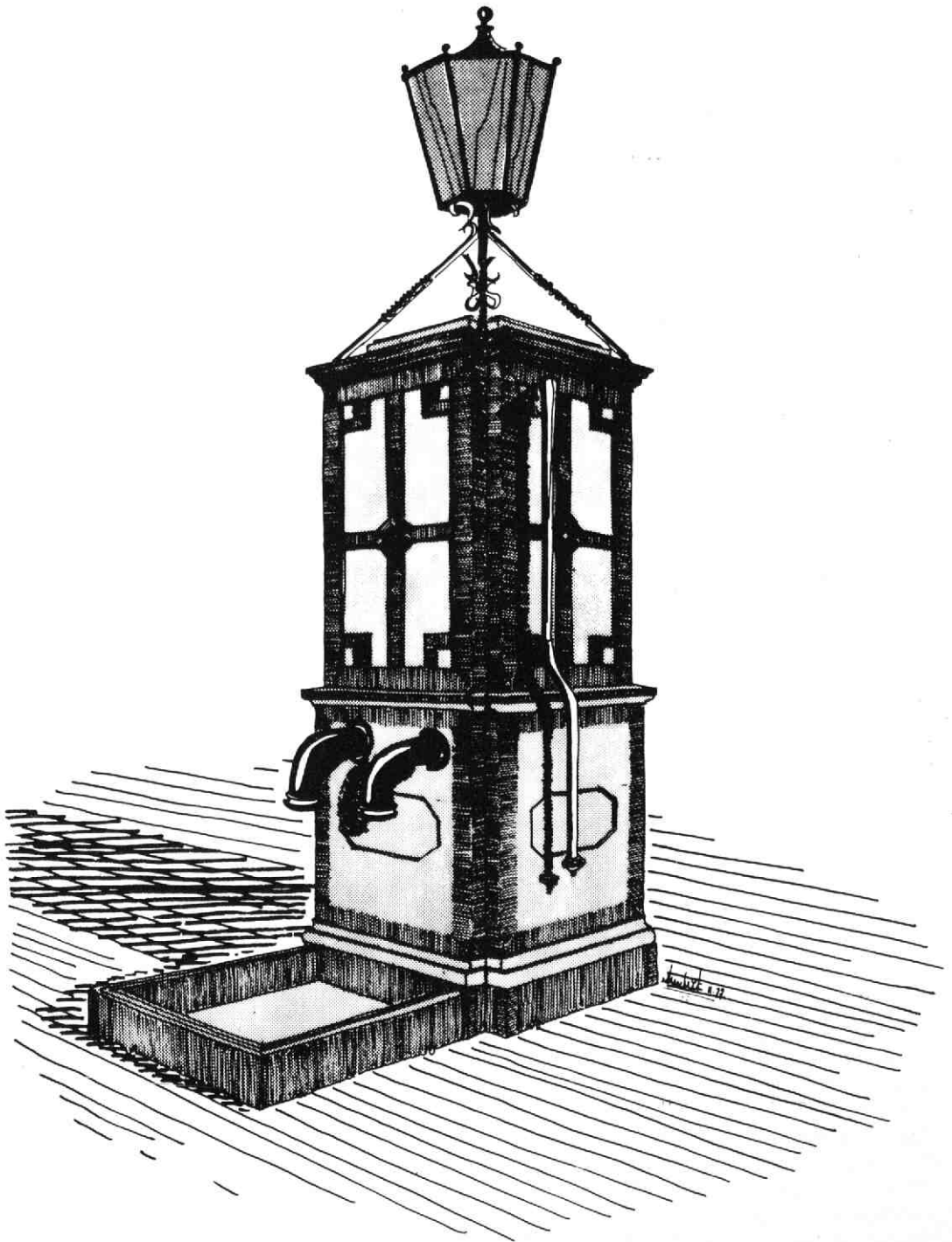
Als aanvulling nog enkele technische gegevens.

Uitwendig meet de pomp ca. 100 cm vierkant, terwijl de hoogte bijna 3.00 m bedraagt; de plaats is vrijwel centraal voor het raadhuis. Er wordt rond een kern van metselwerk een bekleding van grijze hardsteen (afkomstig uit de Ardennen) aangebracht.

Deze bekleding, voorzien van borsings, wordt gefrijnd (frijnen = met behulp van beitels een bepaald patroon, reliëf ophakken).

Voorts zal ook een lamp, die reeds voor zijn sloop verwijderd was, zijn licht doen stralen. Deze lamp, zeshoekig van vorm, staat op een diagonaal geplaatste kruisvoet, alles handsmeedwerk.

Voorts zal watertoevoer via aansluiting op het waterleidingnet plaatsvinden; wel zal verkrijging van water door middel van zwengelen dienen te geschieden.

Wanneer men het woord monument of monumentenzorg leest, vraagt menigeen zich wel eens af: Wat is eigenlijk een monument? Oorspronkelijk had het woord monument de betekenis van gedenkteken voor iemand of ter nagedachtenis aan een bepaalde gebeurtenis.

In de 19de eeuw heeft het woord monument nog een andere betekenis gekregen, n.l. een gebouw of bouwwerk van zodanige bouwkundige of historische waarde, dat behoud ervan voor onze cultuur belangrijk is. Een monument behoeft niet perse een groot bouwwerk te zijn. Op vele monumentenlijsten van dorpen en steden staan ook zaken als stoepen, grenspalen, of een brughek. Het aantal monumenten in ons land bedraagt ongeveer 55000, waarvan 5000 grote monumenten als kerken, kerktorens, kloosters, hofjes, stadhuizen, landhuizen en kastelen, stadswallen, poorten e.d. En 50.000 kleine monumenten zoals molens, boerderijen, woonhuizen en pakhuizen.

De meeste monumenten treft men aan in de provincies Noord en Zuidholland. Dit waren in de 15e en 16e eeuw de rijkste gewesten van ons land, met name de steden Amsterdam, Haarlem, Hoorn, Leiden, Dordrecht en Delft. Maar ook een stadje als Zierikzee telt ruim 550 monumenten, wat er wel op duidt dat het in die tijd een belangrijke stad was.

Van de verschillende soorten monumenten is de ene soort soms veel gaver bewaard gebleven dan een andere soort.

Kerken en kerktorens b.v. zijn over het algemeen goed bewaard gebleven, doordat zij niet aan bestemmings-veranderingen onderhevig waren. Wat er ook veranderde in dorp of stad, de toren bleef ongewijzigd op zijn omgeving neerzien. Dat kan helaas niet gezegd worden van de monumentengroep van kastelen en landhuizen, die vaak erg aan de voor die tijd geldende modegrillen onderhevig waren. Ook de laatste vijftig jaar zijn er door bestemmings-verandering nog vele verloren gegaan. Langs de Vecht en op de Utrechtse heuvelrug treft men maar weinig originele landhuizen meer aan. De kastelen komen er gelukkig wat beter van af, mede dank zij hun minder geschikte aanpassings-mogelijkheden voor onze moderne tijd. Maar hoewel de toestand van de Nederlandse kastelen nog niet zo zorgwekkend is als in andere West-Europese landen, blijft hier toch wel waakzaamheid geboden. Dit geldt eveneens voor de vestingswerken, forten e.d. Specifiek verdedigingsmiddel in de lage landen was het graven van grachten als hindernis voor binnendringende troepen. In de 17e eeuw bleken veel steden te slecht beschermd door een enkele gracht, zodat men er buiten omheen nog een vestingwerk ging aanleggen. In de tweede helft van de 19e eeuw verloren de vestingsteden hun eigenlijke functie door de veranderende oorlogswapens. Ten gevolge daarvan werden naar hartelust grachten gedempt en wallen, muren en poorten gesloopt, waardoor de steden naar buiten uitgebreid konden worden. Gelukkig zijn er nog wel enkele fraai aangelegde verdedigingswerken gespaard, zoals o.a. Naarden, Willemstad, Woudrichem en Heusden. Dit laatste stadje is trouwens helemaal een juweeltje van aanleg en goede restauratie, en zeker een snip-perdag voor een bezoekje waard.

In 1965 heeft het ministerie van defensie een aantal forten, die nog in militair bezit waren, overgedragen aan de dienst der domeinen en gemeentes, waardoor dit restant van oude verdedigingswerken gespaard bleef.

Een monumentengroep die snel in verval raakt zijn de molens.

De vele molens, die Nederland heeft geteld en nog telt, weerspiegelen de waterbouwkundige traditie van ons land. Zo'n 100 jaar geleden telde ons land nog meer dan 9000 molens. In 1923, het oprichtingsjaar van de vereniging „de Hollandse Molen”, waren het er nog ongeveer 2000. Thans ligt dit aantal rond de 950.

Deze snelle teruggang wordt mede veroorzaakt door het in onbruik raken van de molens; door konstruktie en aard raken zij dan zeer snel in verval. Slechts 10% van ons molenbestand wordt bemand door beroeps molenaars, wat nog extra reden tot bezorgdheid is. Om een zo groot mogelijke groep molens uit de greep van stilstand en verval te houden, is een groep vrijwillige molenaars opgeleid, die de molens, welke in goede staat verkeren doch stilstaan, van tijd tot tijd laten draaien, en het onderhoud op tijd laten gebeuren, in het belang van het behoud der molen.

Tot slot iets over de boerderijen. Het totaal aantal van de boerderijen en verwante gebouwen, die als monument kunnen worden aangemerkt, bedraagt ongeveer 9000 stuks. Er zijn in ons land diverse typen boerderijen, al naar gelang de streek waar zij voorkomen.

Zo kennen we het Gronings „Dwaarshuus”, het Friese „kop-hals-romp type”, de Drentse boerderij met stookhut, het Twentse „Los hoes”, het Gelders T.huis, de Noordhollandse „stolp” de Zuidhollandse en Zeeuwse boerderij langs de dijkvoet, de Noord-Brabantse langgevel-boerderij en de Limburgse boerenhoeve.

Naast de boerderijen zijn er specifieke landelijke elementen, waarvan behoud zeker nagestreefd moet worden. We bedoelen hier o.a. tol- en veerhuizen, dorpspompen, waterputten e.d.

Wanneer men zich in de geschiedenis van de monumentenzorg verdiept, blijkt dat er al vroeg bindende maatregelen zijn genomen om monumenten voor de ondergang te behoeden. Reeds in de tijd van het oude Griekenland werden monumenten als onschendbaar beschouwd.

De meer systematische zorg voor de monumenten krijgt in Nederland eerst in het laatste kwart van de 19e eeuw gestalte.

Met name jhr. Victor de Stuers heeft een belangrijke rol gespeeld in de verandering van de instelling der overheid ten opzichte van monumenten en monumentenzorg. Vooral als kamerlid heeft hij veel ertoe bijgedragen om het besef ingang te doen vinden dat monumentenzorg van algemeen belang is.

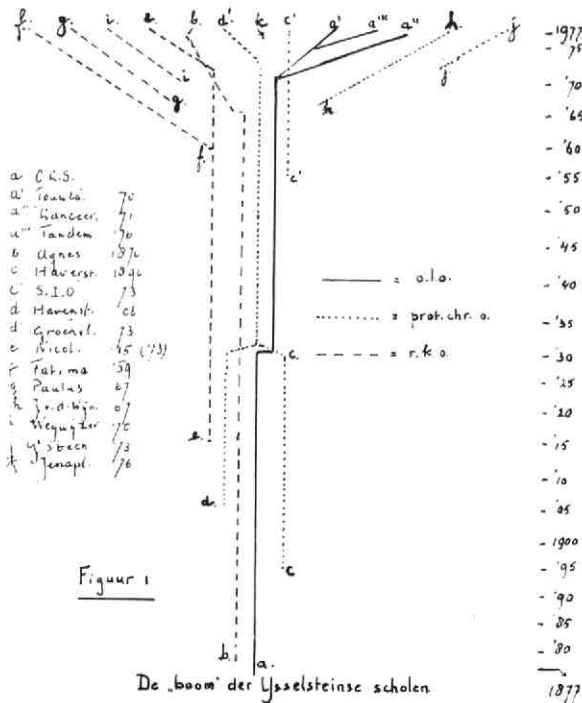
Geraadpleegde literatuur:

Monument en samenleving.

Diskussienota van de raad der europese gemeenten.

Diverse gegevens M. 75.

Bij het begin van het schooljaar 1977-78 beschikte IJsselstein over 14 scholen voor basisonderwijs, maar er ligt er slechts één binnen de stadsgrachten. Van de 12 kleuterscholen ligt er nog slechts één in de oude stad. Toch geven de parkeerruimten bij het Fulcotheater en aan de Molenstraat, het gebouw aan de Walkade waar „de Kajuit” huist en het gebouw tegenover de Kleuterschool aan de Kloosterstraat mét de SIO-school in de Schapenstraat de plaatsen aan, waar een groot deel van het vroegere IJsselsteinse schoolleven zich voltrok. De 30 scholen van heden (inclusief de scholen voor voortgezet onderwijs) met hun 4140 leerlingen vormen de kruin van een boom die door de eeuwen heen wortelt . . . wie weet, wellicht in een kloosterschool. Het boompje is feitelijk pas de laatste kwarteeuw uitgegroeid tot de forse knaap, hieronder getekend (Fig. 1 — alleen basisonderwijs). Over de laatste 100 jaar van de veel langere schoolgeschiedenis gaan de volgende aantekeningen.

a. Een eeuw terug vermeldt het Verslag van den Toestand der Gemeente (dat we kunnen volgen tot 1930) „eene Openbare school voor dagonderwijs” met 188 leerlingen, onder een hoofd en drie hulpkrachten. Het Verslag van den Toestand der Provincie Utrecht (1880) geeft als adres Kerkstraat 428 (nu Korte Kerkstraat oostzijde, tussen plantsoen en steeg).

Het hoofd genoot „eene wedde van f 950,—” en de hulponderwijzers een van f 600,—. Het schoolgeld bedroeg 15 ct. per kind per week; voor twee kinderen 25 ct. en voor elk volgend kind 5 ct. Maar er waren nogal wat „minvermogenden” die geen schoolgeld hoefden te betalen. In 1892 bijvoorbeeld staan er 165 betalende en 156 niet-betalende leerlingen vermeld.

Het valt dan tevens op, dat het aantal jongens (106 + 114) véél groter is dan dat der

meisjes (59 + 42, waarbij het laatste getal telkens de niet-betalers aangeeft).

Naast deze school waren er (1877) nog „eene gesubsidieerde bijzondere Jongensdag- en kostschool” met 30 leerlingen — voor MULO — én een dito voor meisjes, gelegen aan de Kloosterstraat 305. Het schoolgeld dáár bedroeg f 25,— tot f 50,— per jaar. Het Verslag v.d. T. d. Gem. 1891 vermeldt bij Hfdst. V: „Niettegenstaande de herhaalde pogingen om de voormalige gebouwen der Kostschool in de Kloosterstraat eene bepaalde bestemming te geven, is men daarin nog niet kunnen slagen”. Pas in 1901 heet het: „verkocht het schoolgebouw Kloosterstraat aan de IJsselsteinsche Bouwmaatschappij”

b. De R.C. Parochiale School voor g.l.o. onder leiding van R.C. Geestelijke Zusters wordt pas genoemd in het Verslag van 1878, en in 1880 „eene brei- en naaischool met 62 leerlingen”. De Annalen van het Moederhuis te Amersfoort vermelden: „. . . op den 7-den dier maand (= September 1876) vertrok alzoó naar IJsselstein Zr. M. Crescentia als Overste, met de Zusters Melanie, Ludgardis, Ildephonse en Antonine”. De zusters begonnen terstond met een bewaarschool onder „eene onderwijzeres met acte hoofdonderwijzeres en twee helpsters”. Het aantal leerlingen bedroeg 138 = 58 j. en 80 m. Ook werd er een naaischool begonnen met 12 leerlingen.

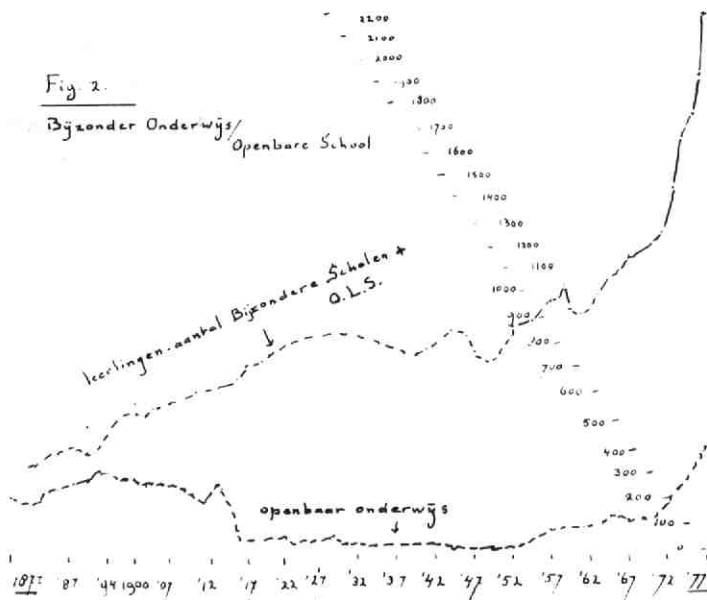
In 1877 wordt de Lagere School „in den aanvang van November geopend met eene hoofdonderwijzeres, mej. E.C. Heuvelmans (= Zr. Thimothée)”. Het aantal handwerkmeisjes is dan al 80 geworden. Na de opvolgster van Zr. Thimothée volgt in 1883 Zr. Angelica (= V.M. v.d. Meer), die in alle Verslagen der Gemeente zal blijven opduiken, want niet minder dan 50 jaar — dus tot 1933 — blijft ze aan de school verbonden! (1942 te Lage Vuursche). Ruim 30 jaar later wordt de school „gemengd” en in 1967 wordt ze overgedragen aan leken: de Zusters van O.L. Vrouw nemen afscheid van de Lagere School.

Het gebouw tegenover de Kleuterschool in de Kloosterstraat dateert van 1905, toen de oude school aldaar werd afgebroken. „Met goedvinden van den Burgemeester wordt school gedaan in de Stadswaag en (de 1-ste klas) in de bovenwoning van mej. Benschop” (thans Benschopperstraat 32). De prachtige nieuwbouw aan de Zomerdijk 43, in 1976 onder het eerste lekenhoofd, dhr. S. Jongerius, betrokken, is de eindfase van dit hoofdstukje Schoolgeschiedenis.

(a') Hoe verging het intussen de Openbare school? In de Raadsvergadering van 2 Mei 1887 werd „wegens toenemende schoolbevolking B. en W. gemachtigd tot het doen ontwerpen eener begroting aangaande stichting eener nieuwe school op een gedeelte van het terrein, in gebruik bij Dhr. J. Daalwijk, hoofd der bijzondere school” (d.i. op Gemeentegrond). Op 5 november 1888 werd „in tegenwoordigheid van de Heeren Raadsleden . . . de school geopend door den Heer Burgemeester”. De parkeerruimte Hofstraat/Plantsoen geeft de plaats aan waar deze school tot 1973 stond (toen reeds meer dan 40 jaar de Ds. Moorreeschool). Het openbaar onderwijs moest een veertje laten, toen in 1896 op 1 september de School met den Bijbel aan de Haverstraat werd geopend (thans SIO-school, SCHAPENSTRAAT).

De O.L. School groeit echter tegen de verdrukking in: 1893, aantal leerlingen 321. En als in 1894 de welbekende meester J.H. Nieuwenhuis benoemd wordt, zwaait die de staf over 6 onderwijzers en 1 handwerkonderwijzeres. Maar . . . het bijzonder onderwijs (= **niet** door de Overheid bestuurd) is in opmars: In 1906 wordt aan de Havenstraat een nieuwe Christelijke School gesticht met 110 leerlingen. En een nog veel grotere adering heeft plaats, als op 1 januari 1915 de Sint-Nicolaasschool aan de Molenstraat wordt geopend met 158 jongens.

Van de 647 basisschoolkinderen gaan er in het nieuwe schooljaar 1915/1916 25 (15 j. en 10 m.) naar het grote gebouw aan het Plantsoen. En nog is het leed niet geleden, want in het fatale jaar 1950 zijn er nog . . . 7 leerlingen over (zie fig. 2). De Gemeente wil de school opheffen en er is een beslissing van de Kroon nodig om haar leven te sparen.

Maar vóór het zover is, heeft er een verhuizing plaats. De 2 Christelijke scholen, met enige moeite onder één bestuur gebracht en verenigd tot de „Ds. Moorreeschool”, betrekken het oude gebouw van de o.l.s. (heden parkeerruimte tegenover de Kasteeltoren) en de Openbare School verhuist naar het gebouw Havenstraat (thans „de Kajuit”). Vanaf 1914 zal het 50 jaar duren, eer het aantal van dát jaar weer is bereikt (fig. 2). In 1970 heeft er weer een verhuizing plaats: de Openbare School betreft de voormalige Landbouwschool aan de J.W. Friso-laan, onder de naam Touwladder; kort daarna wordt er een tweede school in IJsselveld gebouwd, de Lanceerbasis, die in 1971 onder de heer Gaakeer „start”, terwijl de Touwladder onder de leiding komt van de hr. Burghart. In 1976 vormt „de Tandem” de derde streng aan deze o.l.o.-kabel.

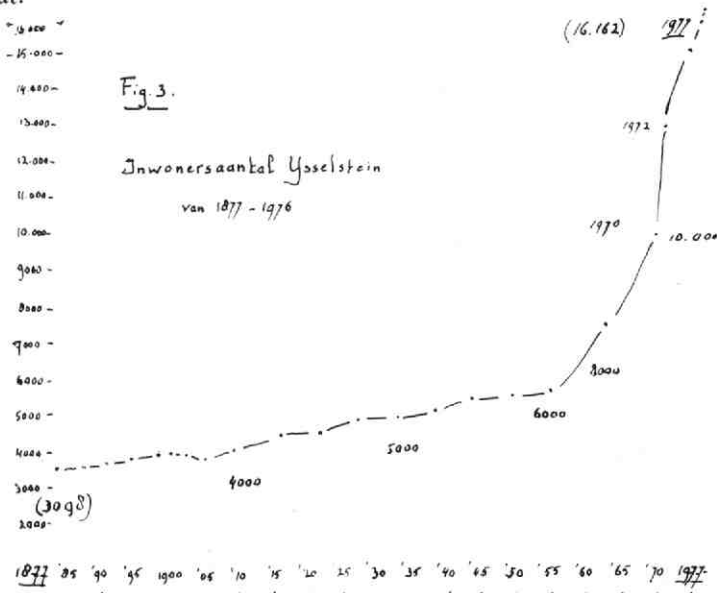
c. De enige school die zich nog op haar oorspronkelijke stichtingsterrein bevindt is de Schapenstraat-school. Hier -in de Haverstraat- werd op 1 September 1896 „eene School met den Bijbel geopend”. Die begon onder meester W.G. Schröder („aan deze school is geen hulppersoneel verbonden”) met 30 jongens en 32 meisjes. Het Verslag van 1903 spreekt van een bijzondere school voor g.l.o. „aanspraak makende op de Rijksbijdrage, zijnde eene School met den Bijbel”. Er was toen al een onderwijzeres (66 j. en 56 m.) en het adres: Haverstraat 506.

De leerlingenschaal wordt blijkbaar drastisch gewijzigd, want in 1912 zijn er naast het hoofd 3 leerkrachten, terwijl het leerlingenaantal gedaald was tot 60 j. + 54 m. = 114!

In 1906 krijgt de school een mededingster in de Havenstraat (zie d), maar als er o.a. moeilijkheden met „lebensraum” ontstaan, worden beide scholen na enige strubbelingen verenigd tot de „Ds. Moorreeschool”; het gebouw aan de Schapenstraat blijft even leeg. Het wordt gebruikt als tekenschool en wordt in de jaren '40-'45 bezet. In 1956 wordt het VGLO er ondergebracht en later wordt dat de LEAO-School. Intussen is er grondig hernieuwd en thans huist er — sinds 1970 — de School voor Individueel Onderwijs (Fig. 1-c').

d. De hierbovengenoemde school aan de Havenstraat werd in 1906 als „eene Bijzondere Dagschool met den Bijbel” geopend. Interessant lijkt me, dat van de 52 j. en 58 m. geen enkele niét-betaler werd ingeschreven. Hadden de Gereformeerden wellicht méér voor hun onderwijs over? Het hoofd, D. Bijkersma, werd door drie leerkrachten bijgestaan.

Tussendoor zij hier opgemerkt, dat de bevolking in de laatste kwarteeuw gestegen was van 3290 tot 3900, d.i. ruim 18%! (zie Fig. 3). En wat die nietbetalende leerlingen betreft: ook als in 1910 het leerlingenaantal reeds verdubbeld is, zijn er nóg slechts 18 „minvermogenenden” of niet betalende. Deze Bijzondere Dagschool heeft het gebouw slechts enige tientallen jaren betrokken, want ze verhuisde in 1930 als „Moorreeschool” naar het Plantsoen. De O.L.S. verliet daar het oude vertrouwde gebouw en trok naar de Havenstraat.

Het Protestants Christelijk onderwijs kreeg er een nieuwe tak bij, toen in 1967 de school aan de Poortdijk/Duitslandstraat gesticht werd. Ze kreeg de naam van een man die voor het IJsselsteinse P.C.-onderwijs veel had betekend: Jan van de Wijngaard (Fig. 1-h). Intussen verouderde het gebouw aan het plantsoen én . . . werd er een begin gemaakt met stadssanering. Zo kon in 1973 feestelijk de nieuwe Groenvlietschool (d') aan de Achtersloot betrokken worden. Tenslotte werd in 1973 de derde streng aan de kabel gevoegd: op Robijnpad 1 werd „de IJsselsteen” geopend.

e. Zoals reeds boven werd aangehaald: op 1 Januari 1915 werd de splinternieuwe Sint-Nicolaasschool aan de Molenstraat geopend (thans parkeerterrein). Het eerste hoofd kwam uit Mijdrecht: E. van Straaten, vader van de befaamde „spekater” Werenfried en van pater Modestus, professor klassieke wijsbegeerte, die beiden toen nog peuters waren. Gestart werd met 158 jongens (vandaar „de Jongensschool”, naast „de Meisjesschool” aan de Kloosterstraat). Deze school groeide uit tot 300 leerlingen ('45) en in de 20-er jaren werd er zelfs — vruchteloos — even geproefstoomd met MULO!

Met inbegrip van het VGLO liep het aantal in de 50-er jaren zelfs op tot 318. Gelukkig werd dat VGLO per 1-9-59 afgestoten én werd er ook een nieuwe, voor het eerst „gemengde”, school gesticht, nl.

f. de O.L.V. van Fatima, kortweg de Fatimaschool. Ook daarvan kwam het eerste hoofd, Th. Daams, uit Mijdrecht. Wachtende op de — toen zeer moderne — nieuwbouw pionierde hij in het noodgebouwtje naast de St. Nicolaasschool en het belendende schoollokaal. Maar toen de nieuwe school aan de Touwlaan eenmaal betrokken was, zat de vaart er in en volgde de ene vergroting op de andere. Geen wonder, dat — overigens tevergeefs — gelonkt werd naar het leegkomende gebouw van buurman MAVO.

(e) Intussen begonnen allerlei kwalen het gebouw aan de Molenstraat te teisteren en werd, geholpen door het wonderwoord „stadssanering”, besloten tot renovatie. In 1973 werd het nieuwe gebouw „Nicolaasschool” op Groenvliet betrokken en maakte de oude Sint plaats voor parkeerders.

g. De groei van het Europakwartier en IJsselveld maakte nieuwe voorzieningen noodzakelijk. Eén daarvan was een vierde R.K. school: in 1967 werd aan de Oostenrijkstraat de Paulusschool gebouwd met als eerste hoofd dhr. De Vette. De gemeenschapsruimte werd enige tijd gebruikt als noodkerk, wachtende op de nieuwe Pauluskerk, en veel langer bood die ruimte onderdak aan een halve kleuterschool.

i. Tenslotte kreeg R.K. IJsselstein zijn eerste K.B.O.-school (kleuter en basisonderwijs onder één dak) in „de Wegwijzer” aan het Hitteschild en wel onder het hoofd R. de Graaff.

k. Het nieuwste twijgje aan de scholenboom is de in 1976 geopende Jenaplan-school. Voorlopig zit het hoofd, Jan de Jong, nog in een der semipermanente gebouwen aan het Journaalpad, maar daar zijn meerdere pioniers begonnen.

Over Kleuterscholen, Voortgezet onderwijs en Streekscholen werd hier niets gezegd; dat is een verhaal apart.

De kerk van Eiteren gelocaliseerd

door R.J. Ooyevaar

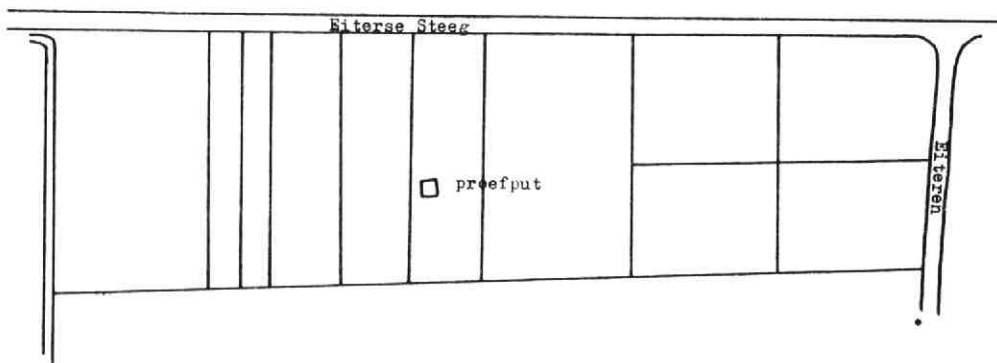
Op grond van schriftelijke en kartografische gegevens was de ligging van het verdwenen kerkdorp Eiteren vrij nauwkeurig te bepalen (zie het eerste nummer van dit tijdschrift). In overleg met de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek werd besloten een kleine proefopgraving te houden. Het doel van deze opgraving was volledige zekerheid te krijgen over de ligging van de nederzetting en zo mogelijk van de kerk. In dit verband speelde ook mee, dat voor het betreffende gebied het bestemmingsplan Achterveld in voorbereiding was.

Van 12 oktober tot 18 november 1972 is door de Archeologische Werkgroep Zuidwest Utrecht een opgraving gehouden. Als plaats voor deze opgraving is de overgang gekozen naar een geringe verhoging in het terrein. Hier is een put gegraven van ongeveer 3,40 x 3,30 m (zie kaart 1). Op een diepte van ongeveer 70 cm onder het maaiveld werden enige vlakliggende bakstenen en een puinbaan aangetroffen (zie kaart 2). Het bleken de funderingsresten te zijn van een rond gesloten koor met steunbeer (zie foto 1), waarvan nog maar enkele stenen op hun oorspronkelijke plaats lagen. Deze laatste waren niet gemetseld, maar gestapeld, met zand ertussen. De oude mortelresten, die aan sommige stenen kleefden, wijzen op secundair gebruik. Voor zo ver zij gemeten konden worden, waren de steenformaten de volgende: 31 x 15 x 6,5 cm, 28 x 13,5 x 6,5 cm, 28 x 13,5 x 6 cm en 27 x 15 x 6,5 cm. De straal van de boog, gevormd door de funderingsresten van het koor, was ca. 5 m buitenwerks gemeten.

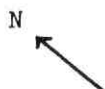
De vondsten bestaan voornamelijk uit bouwfragmenten en skeletdelen. Zo kwamen over het gehele oppervlak van de put en op elke diepte stukjes leisteen voor. Een aantal gele en bruine-groene driehoekige en vierkante tegeltjes dateert uit de 14e-15e eeuw. Er werden ook enige menselijke skeletten gevonden. Zij waren alle georiënteerd, d.w.z. west-oost gericht, met het hoofd in het westen, en liggend op de rug.

Van de weinige aardewerkscherven stammen de oudste misschien uit de 10e eeuw. Daar het echter bijzonder kleine fragmenten betreft, is een exacte datering moeilijk te geven.

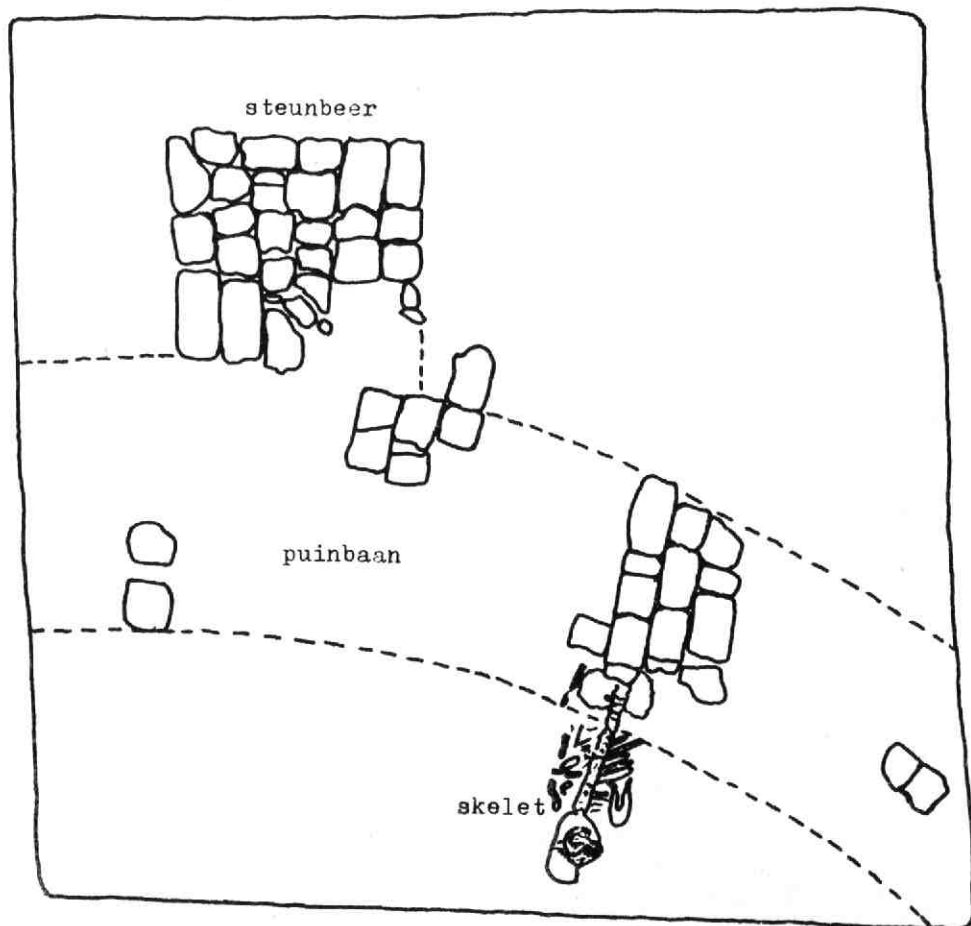
Gezien de steunbeer heeft de kerk, waarvan de resten nu gevonden zijn, een gotische constructie gehad. Drs. H. Halbertsma dateert haar daarom in de 14e-15e eeuw.

0 50 m

kaart 2

± 70 cm onder het maaiveld

0 1 m

De steunbeer met een deel van de puinbaan en van de fundering.

De fundering met het grootste deel van een skelet van een man op middelbare leeftijd

Volgens de schriftelijke bronnen moet er echter reeds in 1200 te Eiteren een kerk gestaan hebben. Van dit gebouw zijn geen sporen in situ aangetroffen. Er zijn evenwel aanwijzingen, dat het binnen, of in ieder geval in de buurt van de latere kerk heeft gelegen. Duidelijk bleek namelijk, dat een van de skeletten bij de aanleg van de 14e- 15e eeuwse fundering was vernield (zie foto 2). Het moet dus ouder zijn en gelegen hebben op een begraafplaats, die behoorde bij een oudere kerk, maar wel buiten de muren daarvan, gezien het feit, dat de gewoonte binnen de kerken te begraven pas later, in de 15e eeuw, opkomt. Mogelijk is het skelet door uitbreiding en nieuwbouw van deze oudere kerk gedeeltelijk binnen de gevonden latere kerk komen te liggen. Natuurlijk kan niet bewezen worden, dat de veronderstelde oudere kerk inderdaad die uit 1200 is, aannemelijk is het echter wel. Waarschijnlijk is zij van tufsteen geweest, daar bij de opgraving verscheidene stukken van dit materiaal zijn gevonden.

In het reeds eerder genoemde artikel in dit tijdschrift werd er op gewezen, dat het begin van de nederzetting van Eiteren voor het jaar 900 A.D. gesteld kan worden, dus in de karolingische tijd.

Sporen of vondsten uit deze periode zijn echter tijdens het proefonderzoek niet aangetroffen. Wel is er op de oppervlakte van het terrein een randscherf van Badorf gevonden, die uit de 9e eeuw dateert. Ook is er een beenen dobbelsteentje gevonden, dat karolingisch zou kunnen zijn.

Overzicht belangrijke data 1977

7 januari	De Heer J.S. Berende meldt zich als 400e donateur
12 januari	Dia-voorzetting in bejaardencentrum Mariënstein (2e serie).
26 januari	Idem in Ewouds Bejaardencentrum.
februari	Het 2e nummer van ons tijdschrift komt uit.
10 februari	De klok van het gerestaureerde stadhuis slaat weer.
28 februari	De dia-voorzetting van de 2e serie werd door \pm 140 belangstellenden bijgewoond.
1 maart	Idem.
10 maart	Idem.
17 maart	Aanbieding van een buigbank door de Heer W.J. Dolmans.
maart	Aan het gemeentebestuur wordt een verzoek verzonden om straten in Achterveld te vernoemen naar oude ambachten en beroepen (of

- daarbij gebruikte werktuigen), die in het verleden in IJsselstein en omgeving een belangrijk middel van bestaan zijn geweest.
- maart Het weekblad „Zenderstreeknieuws” start op ons verzoek met gratis publicatie van de advertenties over monumenten, uitgegeven door de Stichting Ideële Reclame (SIRE).
- 30 april De Kring zet een familie-fiets-puzzeltocht uit.
- 28 mei Excursie naar de kaasmakerij te Achthoven.
- juni Het 3e nummer van ons tijdschrift verschijnt.
- augustus Aanvang van de realisering van het z.g. Luifelplan (voetgangersgebied) in de IJsselsteinse binnenstad.
- september Het 4e nummer van ons tijdschrift ziet het daglicht.
- 4 oktober Herhaling van de 2e dia-serie over oud-IJsselstein.
- 9 oktober Excursie naar het Ambachtsmuseum Verborg te Haastrecht (50 deelnemers).
- 20 oktober Vertoning van de 3e dia-serie in Ewouds Bejaardencentrum.
- 27 oktober Idem in Mariënstein.
- 7 november Idem in de Ridder St. Joris (volle zaal).
- 8 november Idem. De heer T. de Gier uit Bunnik wordt als 500e donateur in de bloemetjes gezet.
- 9 november Rondleiding op de steenfabriek „De Overwaard” te IJsselstein.
- 17 november Herhaling van de 3e dia-serie (150 bezoekers).
De avonden van 7, 8 en 17 november trokken bezoekers uit Franeker, Breda, Zeist, Cuyk aan de Maas, Utrecht, Amsterdam, Nieuwegein, Scheveningen, Vinkeveen, Rotterdam, 's-Hertogenbosch, Teteringen, Vlijmen e.a.
- december Het 5e nummer van ons tijdschrift bereikt de donateurs.
- 31 december Het aantal donateurs is gestegen tot 528.
-